

ВІЙНА ЯК МЕГАФАКТОР ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ WAR AS A CONSIDERABLE FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Інна КРЮКОВА,
кандидат економічних наук,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет ім. В.Гетьмана»

Inna KRIUKOVA,
Ph.D. in Economics,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman

У сучасній традиційній економічній теорії дослідження питань економічного розвитку представлено переважно неокласичною науковою парадигмою та теоріями інституціоналізму. Фактори економічного розвитку розкриваються через підсистеми економічних чинників групи попиту і пропозиції, а також низки позаекономічних чинників цивілізаційного впливу на економіку. Економічний розвиток здійснюється згідно з діалектичним принципом подолання суперечностей, за висхідну з яких в економічному дослідженні прийнято вважати суперечність між зростаючими потребами та обмеженими виробничими можливостями. Способи подолання цієї суперечності трактуються сучасною економічною наукою у зв'язку із можливостями людського розвитку, резервами науково-технічного та інформаційного забезпечення виробництва, а також із вдосконаленням нормативно-правового забезпечення господарювання та мінімізацією трансакційних витрат. Проте насправді на практиці важелі процесу економічного розвитку не вичерпуються лише прогресом цивілізаційних інституцій.

Як свідчить історія і сучасність, картина економічного розвитку країн світу була б неповною без урахування потужної дії на нього такого геополітичного інструменту, як фактору війни. До неї підштовхують, зокрема, такі економічні причини: пошук нових можливостей збуту, ресурсного забезпечення економік та вигідних фінансових капіталовкладень.

Спонукальним мотивом цього дослідження стала певна неузгодженість між практичним та теоретичним аспектами сучасної фундаментальної економічної науки. Тенденції впливу фактору війни на економіку, які вочевидь випливають із матеріалів економічної історії, відомої нам насамперед із досвіду країн європейського типу цивілізації, не знаходять адекватного теоретичного відображення в сучасній економічній теорії.

Онтологія економічної науки не відводить війні належної ролі у висвітленні концептуальних засад процесу економічного розвитку. Попри чималу господарську резонансність війн (як причину їх актуальності для економічного дослідження) сучасна економічна теорія не наважилась до відповідних абстракцій, аби позиціонувати війну як геополітичний фактор економічного розвитку. Така пасивна позиція економічної теорії вбачається нам вкрай незадовільною з погляду проблеми загострення геополітичних реалій у площині взаємодії економіки та політики.

Сучасні економічна теорія та політична економія потребують систематизованих коментарів та узагальнених підсумків наявного досвіду економічної історії щодо потужного впливу війн на економічний розвиток. Без належного відображення вагомості ролі війни у висвітлюваних цими дисциплінами закономірностях економічного розвитку вони, на наш погляд, залишаються по-дитячому наївними та недостатньо адекватними дійсності. Дослідження проблеми війни як мегафактору економічного розвитку сприятиме виробленню навички цивілізаційного способу економічного мислення за рахунок розширення трактування його інституціональних аспектів.

Отже, предметом нашого дослідження є геополітично зумовлені тенденції національного та глобального економічного розвитку внаслідок системної економічної дії фактору війни. Метою дослідження є захист гіпотези, сформульованої у назві статті, тобто системне обґрунтування війни як вагомості, масштабного фактору економічного розвитку країн світу.

Мета реалізується автором через завдання здійснення аналізу історичного

досвіду воєнно-економічних кореляцій та висвітлення на його основі ключових напрямів впливу війни на закономірності процесів національного та глобального економічного розвитку.

Як відображається війна з точки зору парадигми сучасної теоретичної економіки? Майже як біла пляма. В онтології сучасної економічної науки висвітлення війни як причини певних економічних тенденцій не є популярним, тому й системні та виразні фундаментальні висновки щодо ролі війни в сучасному економічному часописі майже відсутні в навчальних посібниках з курсів теоретичної економіки. Вони містять обмаль інформації з цього приводу.

Війна згадується в економічній теорії як чинник періодизації в основних етапах розвитку світового господарства [11, с.474-475]. Мілітаризація економіки названа серед причин інфляції [16, с.544]. У сучасному навчальному матеріалі курсу політичної економії війни теж приділено обмежену увагу – про неї йдеться лише в розділі «Економічні аспекти глобальних проблем» [12, с.488-489]. У темі «Міжнародна валютна система» фактор війни залучений, але формально. Тобто є посилання на Першу та Другу світові війни, які знаменували етапи еволюції валютних стандартів, проте каузальність їх зміни не розкрита [6, с.474-475].

Такий незадовільний стан розробки даної проблеми пояснюється, на нашу думку, її трьома від'ємними складовими.

По-перше, проблему воєнної інтерпретації економічного розвитку в рамках інерційно переважаючих в економічній теорії консервативних методологічних підходів за принципами «Економікс» майже не порушують, хоча прикладний аспект реалізації цих принципів у сучасних умовах передбачає її врахування.

Логічно виглядала б належність дослідження економічної ролі фактору війни до інституціональної царини. Проте, попри всю виразність її впливу на тенденції регіонального та глобального економічного розвитку, війна не виокремлюється науковцями у специфікації предмета інституціонального економічного дослідження. Так, у періодизації напрямків розвитку інституціонального дослідження геополітичний фактор не виділяється як особливий позаекономічний чинник аналізу економічного поступу суспільства. Отже, у сучасних економічних дослідженнях теорії інституціоналізму війни не приділяється тієї окремої уваги, на яку заслуговує резонансність її економічної дії.

По-друге, звісно, геополітичний фактор враховується в дискурсі міжнародної економіки. Проте її сучасні акценти стосуються переважно проблем асиметрії глобального економічного розвитку, економічної безпеки та загроз, а також глобальної фінансової кризи [5; 14; 15]. Розробці системного впливу війни як знаменного фактору економічного розвитку не надається в дискурсі належної окремої концептуальної уваги.

По-третє, якщо звернутися до традицій політичної економії, яка нині втрачає свою популярність і частково трансформується в соціальну економіку, то для неї характерним є висвітлення війни як наслідку нерівномірного економічного розвитку країн

та, відповідно, виникаючих з цього приводу політичних суперечностей і амбіцій, що виливаються у територіальний перерозподіл світу між імперіями й утворення нових сфер їх впливу.

Про глобальність місця і ролі війни у процесі цивілізаційного розвитку економік країн світу переконливо свідчать матеріали їх економічної історії.

Дослідження присвячено воєнній інтерпретації економіки. У ньому системно висвітлюється інституціональна роль війни як потужного цивілізаційного фактора економічного розвитку.

The research is dedicated to the military interpretation of economy. The institutional role of war as a powerful civilization factor for economic development is systematically revealed.

Війни велись упродовж усієї історії людства. Вони впливали на розквіт та занепад економік держав. Ще у стародавніх суспільствах вони були істотними важелями економічного розвитку, оскільки за рахунок полонених, які ставали рабами, забезпечувався приток дармової робочої сили.

В історії було чимало імперій, економічний розвиток яких позначився на долі європейської цивілізації: Олександра Македонського, Римська, Карла Великого, Британська, Російська, Австро-Угорська, Наполеонівська, Пруська. Всі вони були результатами територіальних переділів внаслідок загарбницьких війн. У сучасному світі спостерігаємо політику США та Росії, яким також притаманні імперські риси.

Однією з найважливіших подій становлення європейської цивілізації була поява на історичній арені Римської імперії. Вона виникла на ґрунті закладеної Гаєм Юлієм Цезарем військової монархії. «Рим веде війни не тільки за рабів і хліб, а й заради пограбунку, отримання воєнної здобичі. Воєнні успіхи перетворили його на центр нагромадження великих грошових мас у золоті та сріблі. Тут найдешевші гроші, унаслідок чого розвинулися кредитні відносини» [10, С.42]. «На величезному грошовому ринку позичковий відсоток дорівнював лише шесті, тож гроші в Римі були дешевші, ніж будь-коли в усій стародавній історії» [10, С.466].

З економічної історії країн європейської цивілізації відомо, що процес колонізації ними світу, який фактично був загарбницькою війною із аборигенами (не дарма винайдення вогнепальної зброї надав його просуванню більшого успіху), та подальші торговельні війни, що розгорталися на тлі цього процесу, стали потужними джерелами первісного нагромадження капіталу в Європі. Зокрема, в Англії це джерело було доповнене процесами секуляризації та огороження – насильницьким відчуженням у селян їх общинних земель на користь заможних купців та хліварів, що відбувалося за пособництвом уряду та зумовило створення у країні нових соціальних груп – лендлордів та мануфактурників.

Обезземеленим селянам нічого не лишалося, як поповнювати лави робітничого класу, наймаючись на роботу до мануфактурників. За ухилення від працевлаштування в мануфактурах на них чекали суворі покарання – биття різками, відрізання вуха та зрештою – смертна кара. Таким шляхом закладався фундамент сучасного капіталістичного способу виробництва – суворий шлях побудови дикого капіталізму, де гроші цінюються дорожче за життя людини [6, с. 193-194].

Аксіому класичної економічної теорії про те, що важелем ринкового економічного розвитку є економічна мотивація, варто доповнити таким висновком: важелем формування ринкової економічної системи було насильництво – пограбування та кривавий фізичний примус, тобто справжнісінька міжнародна і громадянська війни. Адже війна є фізичним примусом.

Та чи гуманнішою за західний ринковий шлях економічного розвитку була політико-економічна практика побудови соціалізму в СРСР?

Невдала війна 1914 року створила найбільш сприятливі умови у настроях суспільних мас царської Росії для перемоги більшовиків, що знаменувала побудову першої в світі соціалістичної економічної системи [13, с.251].

На сторінках своїх праць В.Ленін часто із лютою ненавистю згадував свого ідейного ворога – українського економіста М.Левицького, який опікувався питаннями кооперації, здатної розвинути господарства селян та врятувати їх від зубожіння [5, с.133-145]. Проте зростання добробуту селян не вписувалося до сценарію радянської революції та побудови соціалізму.

Здійснюючи насильницьку колективізацію, більшовицькі НКВС-исти, відбирали у людей землю і набуте їх працюю майно, виселяли їх до Сибіру, а тих, хто чинив рішучий опір, страчували. Адже після сталинської реформи Україна мала значну чисельність заможних селян, господарська діяльність та політико-економічні інтереси яких не були сумісними із люмпен-пролетарською ідеологією більшовиків.

Винищивши середняків, більшовики на тому не зупинилися і влаштували українському народу масовий геноцид – селянський голодомор. У такий спосіб радянська влада прагнула позбутися українських селян у цілому як таких, що є осередком господарників із потягом до приватно-

підприємницьких інтересів – потенційно небезпечної верстви громадян для побудови соціалізму. Отже, голодомор був продуктовою війною радянського уряду із власним трудовим народом.

В умовах побудови сучасного змішаного типу економічних систем та надання ринковій економіці соціальної орієнтації чільне місце серед інституціональних резервів економічного розвитку, акцентованих сучасною економічною наукою, посідає інформаційна складова, а також державне опікування питаннями соціальної політики та ефективної реалізації прав власності. Розвиток людського капіталу визнано за пріоритет економічного розвитку.

А чи усвідомлюємо ми коріння змішаного типу сучасної економіки? Висвітлюючи економічні закономірності сучасних трансформацій економічних систем, чи враховуємо у своїх економіко-теоретичних абстракціях те, що саме Друга світова війна стала початком генезису змішаної економіки?

Аналізуючи інноваційний характер розвитку сучасної економіки внаслідок посилення інтелектуальної ролі людського капіталу, чи враховуємо ми те, що серед замовників інноваційних продуктів пріоритетне місце посідає ВПК, в якому в часи СРСР була сконцентрована вагомая частка національного наукового потенціалу країни?

Досвід економічної історії переконує, що саме наслідки Другої світової війни були серед найвпливовіших факторів розвитку провідних національних економік європейської цивілізації у другій половині ХХ ст. [6, с. 386].

Отже, з досвіду економічної історії стає очевидним: аргументів геополітики у фактажі економічного розвитку чимало.

Звернемося до генези дослідження соціально-економічних аспектів війни в історії економічної думки. Розглянемо докладніше, яку низку соціально-економічних питань, пов'язаних із проблематикою війни, розробляли науковці.

Почнемо із соціально-демографічних передумов війн. Представники еволюції класичної політекономії Д.Рікардо та А.Мальтус вперше на противагу ортодоксальній класичній доктрині висловили свою критичну думку щодо перспектив людини в контексті економічному розвитку.

Д.Рікардо вказав на існування циклічних закономірностей перебігу розвитку соціально-трудових відносин на ринку праці та відповідних можливостей людського розвитку, що залежать від демографічних процесів. За умов існування й подальшого загострення природно-ресурсних обмежень стан людського перенаселення призводить до погіршення кон'юнктури ринку праці, погіршення умов і оплати праці, до безробіття. На тлі подорожчання продуктів харчування через збільшення попиту на них з боку зростаючої чисельності населення в умовах спадаючої родючості ґрунтів ці процеси спричиняють продовольчу кризу, обмежують фінансові можливості людського розвитку. Отже, надмірно зростаюча чисельність людського ресурсу може негативним чином позначитися на якості його відтворення.

Ідейний спадкоємець Д.Рікардо Т.Мальтус у роботі «Нариси про закон народонаселення у зв'язку із спадаючою родючістю ґрунтів» продовжив міркування свого вчителя і більш радикально спрогнозував, що світ не стане гуманнішим і активно продовжуватиме прокладати свій шлях економічного розвитку за посередництвом війн [9]. Причини війн він вбачав насамперед у рикардіанських соціально-демографічних чинниках. Також у згаданій роботі Мальтуса наводяться порівняння особливостей стану економік країн воєнного і повоєнного періодів. За життя вченого його праця перевидавалася шість разів і щоразу більшим тиражем. Безумовно, це є свідченням наукового успіху та дидактичного професіоналізму її автора, який навмисно відверто жорстко й абсолютно сформулював основні положення своєї відомої доктрини, аби у такий піар-спосіб популяризувати свою ідею, зробити її яскраво-скандальною та відповідно привернути увагу суспільства до порушеної проблеми контролю народжуваності в умовах загострення проблеми обмежених природних ресурсів.

Т.Мальтус, священник за родом діяльності, попри звинувачення радянських критиків не був популяризатором ідеї війни як засобу подолання обмеженості ресурсів у зв'язку із законом народонаселення. Він лише висловив переконання щодо трагізму подальшої долі значної частки

людської цивілізації внаслідок війн як чинного механізму розв'язання суперечностей соціально-економічного розвитку.

А.Мальтус був геніальним передвісником, оскільки, порушивши в економічній теорії проблему війн і позначивши війну фактором майбутнього економічного розвитку світової цивілізації, випередив свій час.

Подальші дослідження соціально-економічної проблематики війн вже були коментарями очевидців.

Війна як геополітичний наслідок економічної політики імперіалізму переконливо обґрунтована в наукових доробках В.Зомбарта «Сучасний капіталізм» (1898), А.Гобсона «Імперіалізм» (1902), Р.Гільдерфінга «Фінансовий капітал» (1910) та В.Леніна «Імперіалізм як вища стадія капіталізму» (1915).

Відомий вислів Леніна про те, що політика є концентрованим виразом економіки, належить до світової скарбниці наукових афоризмів, які завжди лишатимуться актуальними. Цей вислів є методологічною позицією дослідження війни як наслідку економічних процесів, тобто як політичної функції від економічних аргументів. У «Базельському маніфесті» Ленін оцінює конфлікти територіально-економічних інтересів на ґрунті імперіалізму, що призвели до війн 1812 та 1914 років: конфлікту Австрії та Росії – через «перевагу на Балканах», Англії, Франції та Німеччини – через їхню «завойовницьку політику в Малій Азії» тощо [6, с.245].

Дж.А.Гобсон теж розумів агресивну експансіоністську зовнішню політику як породження імперіалізму. Її двигуном він вважав створений надлишок фінансового капіталу, що не може бути реалізованим усередині країни через малу місткість внутрішнього ринку [6, с.340-341]. Він був упевнений, що з такою агресивною зовнішньою політикою безпосередньо пов'язані доходи олігархічних кіл. Р.Гільфердинг у праці «Фінансовий капітал» також висловлював аналогічні міркування [3].

Отже, у курсі марксистської політичної економії економічна дефініція війни подається однобічно – в контексті мілітаристичних тенденцій імперіалізму як етапу розвитку монополістичного капіталізму. Тобто мова йшла переважно про економічну інтерпретацію війни. Дейдологізація курсу сучасної політичної економії позбавила нас і цієї стереотипної аналітики. Таким чином, огляд зазначених економічних кореляцій війни у трактуванні відповідних теорій імперіалізму залишився можливим лише у контексті відповідних тем курсу економічної історії та історії економічних учень. Проте в рамках теми монополістичного етапу ринкового розвитку цього курсу геополітика імперіалізму, на жаль, не користується популярністю у сучасних дослідників і не є затребуваною сучасним навчальним процесом, на відміну від популярних теорій монополістичної та недосконалої конкуренції Е.Чемберліна та Дж.Робінсона. Звісно, така заангажованість запитів сучасної економічної науки та освіти продиктована інтересами глобалізації.

Влада вдається до війни з метою подолання внутрішніх національних економічних перешкод на шляху досягнення певної економічної мети. Таке позиювання війни в системі економічних координат є типовим для принципу об'єктивного матеріалізму, характерного для наукової парадигми класичної політичної економії в цілому.

У процесі війни виборює своє право на панування економічно сильніший, адже пересічно прийнято вважати, що війни виграють саме на підставі ключової ролі економічних переваг. Проте, на нашу думку, така позиція обмежена лінійністю монодетермінованої філософської методології об'єктивного матеріалізму, яка не враховує дії інституціональних чинників. Скажімо, важко погодитися з таким коментарем, що «Друга світова війна довела ефективність західної економічної системи, що заснована на демократії, ринковій економіці та обміркованому державному регулюванні» [6, с.367]. Особливо з огляду на те, що вирішальна роль у перемозі належить СРСР – країні із соціалістичною економічною системою.

Застереження Д.Рікардо та Т.Мальтуса щодо економічної збитковості для людства надлишкової чисельності населення, які фактично є початком критичного напрямку в економічній теорії, не є врахованими в дискурсі сучасної економічної теорії на тій підставі, що вони суперечать класичній доктрині економічного зростання, яка тривалий час панувала як провідна ідеологія економічної теорії другої половини ХХ століття і досі, попри свою неадекватність сучасним проблемам

економічної практики та невідповідність сучасним постіндустріальним інституціональним тенденціям розвитку економічної науки, інерційно лишається пережитком колишньої традиційної економічної науки навіть на початку ХХІ століття. У ній, на відміну від теорії Д.Рікардо та Т.Мальтуса, не приділяється увага проблемі координації екстенсивної (чисельність) та інтенсивної (якість) складової економічного потенціалу людського ресурсу, збалансованості архітектоніки процесу економічного розвитку принагідно до співвідношення його забезпеченості людськими та природними ресурсами.

Провідний у методології сучасної економічної теорії імператив людиноцентризму не досить виправдовується реаліями, коли такий «цінний» з точки зору сучасної економічної теорії людський капітал був і, на жаль, залишається «гарматним м'ясом» унаслідок агресивної геополітики держав.

Військові події, які продовжують непокоїти людство, переконливо свідчать: по-перше, природні ресурси для економічного розвитку держава подекуди цінує більше за людські; по-друге, держава не нехтує зброєю як засобом розв'язання економічних суперечностей, не менш вагомим за інтенсифікацію економіки чи економію трансакційних витрат.

Прикро констатувати, але військова містерія як була, так донині й залишається яскравим пензлем економічної долі багатьох епох та народів. Саме війна виразним чином накреслила портрет ХХ ст., продовжуючи бути топ-менеджером процесу глобалізації ХХІ ст.

Попри принцип людиноцентризму як провідне гасло сучасного соціально орієнтованого характеру економічного розвитку поступ цивілізації з часів класиків не став гуманнішим. Війни гарячі, холодні, економічні, фінансові, інформаційні... Відверті прогнози Т.Мальтуса продовжують підтверджуватися. У процесі цивілізаційної генези війни набули різних форм прояву. Ця трансформація дає ініціаторам війн змогу, так би мовити, диференціювати їх предмет заради отримання більшого сукупного економічного ефекту.

Настав час для виважених фундаментальних висновків щодо воєнної інтерпретації економіки. Багатий економічний фактаж воєнно-історичної палітри доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної епох обґрунтовує необхідність доповнення класичного методологічного принципу об'єктивізму інституціональним принципом суб'єктивізму.

Науковою новизною цієї роботи є залучення до дослідження фактора війни в економіці системного методу з активним впровадженням інституціонального підходу. Системність дослідження передбачає поєднання в ньому історико-генетичного та структурно-логічного методів. Доповнення структурно-логічних висновків сучасної економічної теорії про закономірності процесу соціально-економічного розвитку на підставі аналізу історико-генетичного матеріалу щодо цивілізаційного перебігу цього процесу становить науковий внесок автора.

На підставі представлених історико-генетичних даних автор показує, що структурно-логічні висновки сучасної економічної теорії про закономірності процесу економічного розвитку потребують врахування впливових інституціональних важелів. Інституціональний підхід, використаний автором, враховує зворотні взаємозв'язки між позаекономічними і економічними сферами, що в сукупності з прямими зв'язками, дослідженими класичною теорією, забезпечує системність аналізу.

Системність аналізу як авторський внесок у дослідження місця й ролі війн в економічному розвитку передбачає бачення війн як наслідку закономірностей економічного розвитку, так і тлумаченням війн як таких, що задають ці закономірності.

З точки зору системного підходу, класичну позицію в теоретичній системі наукових дефініцій щодо кореляцій війни і економіки автор доповнив залученням методологічного принципу суб'єктивізму, характерного для інструментарію сучасних інституціональних економічних теорій.

Методологічний принцип суб'єктивізму полягає в тому, щоб розцінювати економічні тенденції не як об'єктивно закономірні явища, а як суб'єктивно керовані процеси, що значною мірою стали наслідками війн.

У зв'язку із такою суб'єктивно зумовленою воєнною інтерпретацією економіки в контексті нашого інституціонального дослідження становлять інтерес праці Дж.М.Кейнса «Економічні наслідки Версальської мирної угоди» (1919) та «Як оплатити війну» (1940). Перша стала науковим

обґрунтуванням для подальшого висновку про необхідність американської позики для Німеччини, оскільки лише в такий спосіб вона зможе відбудуватися і виплатити репарації [6, с.344].

У другій праці, написаній принагідно до інфляційної ситуації воєнного періоду, Дж.М.Кейнсом аналізується загострення проблеми фінансової стабільності за умов перерозподілу внаслідок Другої світової війни ресурсів на користь воєнного виробництва [6, с.390]. Фактор війни підірвав фінансово-грошову сферу та інвестиційну складову національних європейських економік. Вартість війни для них оцінюється приблизно у 3 трильйони 300 мільярдів доларів [6, с.389].

Друга світова війна суттєво змінила менталітет західної економіки. Багато хто з економістів вважав її породженням Великої депресії. Вона деформувала й мінімізувала дієвість ринкового механізму регулювання капіталістичного відтворення. Отже, у повоєнний період відбувається пролонгація функціонування системи регульованого капіталізму й подальше поширення ідей дирижизму, кейнсіанства, інституціоналізму, що сприяли обґрунтуванню його фундаментальних засад.

Спостерігається етатизація економічних систем. Неоетатизм стає засадою трансформації економічних систем у змішані, їх взаємозближення за рахунок господарського механізму регулювання. Виникає індикативне планування. Воєнно-конверсійний фактор також сприяє посиленню ролі інститутів в економічному відтворенні і насамперед централізуючої керівної ролі держави [6, с.370].

Економічним підсумком війни стала зміна розстановки економічних сил на мегаекономічному рівні внаслідок перерозподілу територіальних сфер впливу за результатами війни, а також перерозподілу матеріальних і фінансових ресурсів. На тлі соціально-економічних втрат країн-учасниць, повоєнні позиції яких послабились через руйнівні наслідки війни для людського ресурсу, індустрії, житлового фонду та екоресурсу, а для переможених країн – ще й через репарації, відносно посилюються позиції «третіх» країн, на території яких не велися бойові дії, а особливо тих країн, що виступали фінансовими посередниками у війні, виконували військові держзамовлення на постачання зброї та кредитували план повоєнної відбудови.

Після Другої світової війни в контексті геополітичної структуризації увиразнюється особлива роль США як країни, що прагнула підсилити власне позиціонування як лідера та глобалізаційної сили руху цивілізації. Привертає увагу стаття тернопільського автора К.Возного, написана в унісон із фабулою нашого дослідження. У ній висвітлюється, що сучасна глобалізація економічного розвитку не є породженням виключно економічних закономірностей. Натомість ключову роль в її просуванні відіграло збагачення США внаслідок Першої та Другої світових війн [2].

Капітали США великою мірою створено саме за рахунок зовнішніх джерел. Беручи участь у фінансуванні та постачанні як під час війни, так і в період повоєнної відбудови, США отримала подвійну користь. Звісно, країна-кредитор зацікавлена в успішній реалізації програми відбудови, але за передбаченим нею сценарієм умов надання допомоги і погашення кредитів. Такі обмеження створили вигідні для США перспективи економічного розвитку країн-реципієнтів.

Під час розв'язання економічних проблем повоєнної стабілізації посилена роль координації світової економіки, зокрема транснаціональних корпорацій, міжнародних економічних організацій та конференцій. Наслідком війни виявилися міжнародні валютні угоди, підписані в червні 1944 року представниками 44 країн на міжнародній конференції у Бреттон – Вудді. Було прийнято рішення про введення заміни золотого золотовалютного стандарту, внаслідок чого долар США став одним з видів світових грошей поряд із золотом. Фіксація валютних курсів почала здійснюватися шляхом їх прив'язки до долара США, якому також було надано функцію міжнародного валютного резерву. Конференція започаткувала такі нові організації, як Міжнародний банк реконструкції та розвитку та Міжнародний валютний фонд, що стали виконувати роль міжнародних кредитних центрів.

Таким чином, Друга світова війна, яка вслід за Великою депресією розхитала міжнародну валютну систему, заклала певну потенційну передумову, що уможливила сучасні світові фінансові кризи.

Якщо до Другої світової війни процес економічного зростання мав обмежений характер і був переважно тактичним засобом внутрішньої політики в рамках структурної перебудови та стабілізації національних економік, то в період повоєнної відбудови він постав як нагальне завдання економічного відтворення, а після нього, в умовах сформування мирною угодою двох конкуруючих полярних політичних таборів країн, сформувався як виразна національна мета і активний інструмент зовнішньої політики.

Отже, війна відіграла роль активної висхідної підстави у розробці теорії та політики економічного зростання. Політика економічного зростання стала матеріальною базою створення фінансово-матеріальних та наукових можливостей для «холодної війни» – гонки озброєння.

Як вже вище згадувалося, в економічній науці зустрічається стереотипна думка, згідно з якою перемога у війні вважається критерієм ефективності економічної системи країни-переможця. На наш погляд, такий висновок є слушним лише певною мірою і не може бути абсолютним критерієм оцінки функціонування економіки, оскільки він є досить космополітично обмеженим. Не враховуючи певні вагомості суперечності, він викликає низку критичних зауважень.

Витрати економічних ресурсів на милітаризацію економіки можна розглядати як фактор її розбалансованості та марнотратства. Хоча милітаризована структура економіки тимчасово і пожвавлює її через держзамовлення, проте не працює на перспективу розвитку внутрішнього ринку і тому не є ефективною з погляду забезпечення внутрішніх можливостей для підтримання його подальшого самодостатнього системного відтворення. Виступаючи штучним, екзогенним фактором перерозподілу доходів та деформації економічної структури суспільства, милітаризація здатна поглиблювати кризові економічні явища та сприяти посиленню циклічності економічного розвитку.

Упродовж довоєнної мобілізації економічних ресурсів, подальших бойових дій та під час повоєнної відбудови споживчий сектор милітаризованої структури економіки недоотримує інвестиції, що спричиняє дефіцит товарів масового споживання. Протягом цих періодів споживчий сектор також відчуває нестачу доходів населення через зниження його платоспроможного попиту і, відповідно, інвестицій та інновацій для подальшого розвитку виробництва.

Приплив отриманих унаслідок Першої світової війни капіталів у цивільну американську економіку посилив кризу 1929-1933 років до небувалих раніше масштабів. Країна, що збагатилася на воєнній кон'юктурі, прагне відтворювати її й надалі та розширювати світові межі впливу гіпертрофованого фінансового сектору своєї економіки. Подальші інвестиції у війну тимчасово створюють оздоровчий дренажний ефект для її фінансової сфери. «Випускаючи пару», вони рятують економіку від перегріву, проте кардинально не вирішують проблеми перенагроювання капіталу в більш тривалому періоді.

Нові прибутки, що отримуються країною завдяки війні, гіпертрофують її фінансовий сектор з новою силою та спонукають до розпалювання чергових конфліктів, які стають інструментом менеджменту у воєнному бізнесі. З огляду на прибуткові очікування від перерозподілу внаслідок війни природних та фінансових ресурсів гранична корисність інвестицій у милітаризацію економіки є високою. Вона стає стимулом до їх розширеного відтворення.

Отже, війни є знаковими історичними подіями, зламними віхами на шляху економічного розвитку певних країн та тенденцій світової економіки в цілому. Вони особливо виразно і синергічно демонструють інституціональні кореляції політики з економікою, виступають каталізаторами геополітичних акцентів останньої.

Економіка споконвічно була і продовжує залишатися причиною і наслідком, рушієм і заручницею військових подій. У такому широкому цивілізаційному підході до розуміння економічних процесів полягає системний метод аналізу воєнно-економічних процесів.

Роль війни як мегафактора економічного розвитку проявляється через економічний ефект від низки зумовлених нею економічних функцій довоєнної мобілізації та милітаризації, подальших геополітичних трансформацій, повоєнної конверсії та наслідків відбудови згідно з умовами мирних політичних угод, а також посередництва у війні через фінансування зазначених процесів.

Війна як шлях розв'язання загострених суперечностей економічного розвитку певної країни має на меті збільшити її економічні можливості за рахунок міжнародного перерозподілу ресурсів на її користь. Однак своїми наслідками війна спричиняє нові метаморфози економічних суперечностей. Вона створює для економіки фінансовий тягар дефіцитного бюджету, структурних диспропорцій та інфляції. Війна формує зовнішню орієнтовану модель економіки країни, незамкненість функціонування економічного циклу. Вона порушує її внутрішню системність, що породжує можливість подальших стратегічних соціально-економічних та воєнних загроз.

Історія економічного розвитку світової цивілізації перекоує, що саме війни часто стають мотивом чи не найпотужніших за своїми економічними проявами інституціональних рішень та перетворень. Війни є істотним чинником формування сукупних попиту і пропозиції, опосередкованих інститутом державного регулювання.

Війна надає цивілізаційному розвитку суб'єктивного поштовху до закладення якісно нових, революційних економічних тенденцій та виконує роль акселератора існуючих. Так, унаслідок Другої світової війни викреслились такі економічні тенденції:

- активізація ролі державного регулювання економіки за рахунок прямих важелів впливу, зокрема державних замовлень;
- поширення державно-монополістичних форм господарювання, зумовлених забезпеченням потреб довоєнної, воєнної та повоєнної економік;
- посилення проблем циклічності економічного розвитку внаслідок процесів милітаризації економіки, мобілізації та демобілізації економічних ресурсів під впливом воєнної кон'юнктури;
- дестабілізація економіки інфляційними процесами, темпи яких переросли із повзучих у гіпер та галопуючі і були пов'язані з додатковою грошовою емісією у зв'язку із військовими видатками держбюджету;
- популяризація ідеології та практики економічного зростання;
- тенденції до зближення національних економік та побудови змішаних економічних систем у повоєнний період;
- посилення процесу глобалізації та ролі в ньому США.

Зазначені процеси набувають ролі комплексу інституціональних геополітичних важелів реалізації процесу економічного розвитку, які мають бути взяті на озброєння політичною економією та економічною теорією. Врахування інституціонального впливу фактору війни на економічний розвиток акцентуватиме роль суб'єктивного важелю волонтаризму в цьому процесі й допоможе відійти від методологічного стереотипу об'єктивізму у фундаментальному економічному дослідженні.

Системне дослідження, війни пов'язане зі встановленням її причинно-наслідкових економічних залежностей, свідчить, що війна є певним кумулятивним геополітичним процесом. Вона виступає водночас як засобом, так і наслідком глобалізації економічного розвитку.

Економічна історія є альмаматір'ю економічної теорії. Тож зміст цих наук має бути узгодженим. Економічна теорія має увібрати в себе ті підсумки щодо місця й ролі фактору війни в процесі економічного розвитку, що зроблені в цій статті нами на підставі аналізу матеріалу історії економіки та економічної думки.

У сучасному світі економічні інтереси активно любіються за допомогою інформаційних війн. Останні підкорюють свідомість мас, роблять життя людей залежним від чинників, які є сторонніми відносно їх стратегічних національних економічних інтересів. У цьому аспекті автор вбачає предмет подальшого дослідження проблематики війни.

CONCLUSIONS

The war is a subjective factor in economic development, which entails qualitatively new revolutionary economic trends and serves as an accelerator of existing ones. The Second World War led to militarization, mobilization and demobilization of economic resources. Under the influence of the military situation the following economic trends emerged:

- *activation of direct methods of state regulation of the economy, including through public contracts*
- *dissemination of state-monopoly forms of management due to meet the needs of the pre-war, war and post-war economies;*
- *strengthening cyclical economic problems as a result of (these) processes*
- *déstabilization of the economy due to inflation, (it grew from creeping pace to hyperinflation) associated with additional monetary emission due to military expenditures budget;*
- *the ideology to popularize and practice economic growth;*
- *the trend towards convergence of national economies and building mixed economies in the post-war period;*
- *strengthening of globalization processes and the role of USA.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернал Дж. Мир без войны / Дж. Бернал. – Москва.: Иностранная литература, 1960. – 500 с.
2. Возний К.З. Війна: від економічних мотивів до наслідків. – Економічний часопис XXI. – №9-10, 2010.
3. Гильдерфинг Р. Финансовый капитал: Исследование новейшей фазы в развитии капитализма: Перевод с немецкого. – М.: Соцгиз, 1959.
4. Глобалізація і безпека розвитку: монографія / За редакцією О.О.Білоруса, 2001. – 733с.
5. Горкіна Л.П. Нариси з історії політичної економії в Україні /Л.П.Горкіна. – Київ.: Наукова думка, 1994. – 242с.
6. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій / Авторський колектив: С.В.Степаненко (керівник авторського колективу), В.М.Фещенко, С.Н.Антонюк, Н.О.Тимочко та інші. – К.: КНЕУ, 2006. – 664 с.
7. Ленин В.И. Империализм как высшая стадия развития капитализма /Полное собрание сочинений. – Т.27. – С. 299-424.
8. Лист Ф. Национальная система политической экономии. – СПб, 1891. – Т.1. – 341с.
9. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения // Антология экономической классики: в 2 т. – М.: МП «Эконом», 1993. –Т.2.
10. Моммсен Т. Римская история. – Т.2. – М.: Типография В.Т.Рихтера, 1887. – 473с.
11. Основи економічної теорії. Підручник / За редакцією Ю.В.Ніколенко. – 3-тє видання. – Київ: ЦУЛ, 2003. – 540с.
12. Політична економія: навчальний посібник / За редакцією доктора економічних наук, професора К.Т.Кривенка. – К.: КНЕУ, 2001. – 508с.
13. Проскурин П.В. История экономики и экономических учений: Экономическая история индустриальной цивилизации. Учебное пособие. – Кировград: Полиграф-Терция, 2007. – 383 с.
14. Столярчук Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку. Монографія. – К.: КНЕУ, 2009. – 304 с
15. Філіпенко А.С. Глобалізація форм економічного розвитку: історія і сучасність. Монографія/ А.С. Філіпенко, 2007.
16. Экономическая теория: Учебник. – Издание исправленное и дополненное /Под общей редакцией академика В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П.Журавлевой, Л.С.Тарасевича. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 672 с.

REFERENCES

1. Bernal J. Mir bez vojny [World Without War]. Moscow, Inostrannaja literatura, 1960, 500 p. [in Russian].
2. Voz'nyy K.Z. Vjyna: vid ekonomichnykh motivyiv do naslidkiv [War: from economic motives to the consequences]. Ekonomichnyy chasopys XXIstolittya, no. 9-10, 2010 [in Ukrainian].
3. Hyl'derfynh R. Finansovyy kapital: Issledovanie novejshej fazy v razvittii kapitalizma [Finance Capital: a study of the latest phase of capitalist development]. Moscow, Socgiz, 1959 [in Russian].
4. Bilorus O.O. Hlobalizatsiya i bezpeka rozvytku [Globalization and safety of development]. 2001, 733 p. [in Ukrainian].
5. Hor'kina L.P. Narysy z istoriyi politychnoy ekonomiyi v Ukrayini [Outline of the history of political economy in Ukraine]. Kyiv, Naukova dumka, 1994, 42 p. [in Ukrainian].
6. Stepanenko S.V., Feshchenko V.M., Antonyuk S.N., Tymochko N.O. Istoriya ekonomiky ta ekonomichnoyi dumky: Kurs lektsiy [History of economics and economic thought: Lectures]. Kyiv, KNEU, 2006, 664 p. [in Ukrainian].
7. Lenin V.I. Imperializm kak vysshaja stadija razvittija kapitalizma [Imperialism, the highest stage of capitalism]. Polnoe sobranie sochinenij, vol. 27, pp. 299-424 [in Russian].
8. Liszt F. Nacional'naja sistema politicheskoy ekonomii [National system of political economy]. Saint Petersburg, 1891, vol. 1, 341 p. [in Russian].
9. Malthus T. Opyt o zakone narodonaselenija [Outline of the principle of population]. Antologija ekonomicheskoy klassiki. V 2t, Moscow, MP "Ekonom", 1993, vol. 2 [in Russian].
10. Mommsen T. Rimskaja istorija [History of Rome]. Moscow, Tipografija V.T.Rihtera, 1887, vol. 2, 473 p. [in Russian].
11. Nikolenko Yu.V. Osnovy ekonomichnoyi teorii. Pidruchnyk [Fundamentals of economic theory. Textbook]. Kyiv, TsUL, 2003, 540 p. [in Ukrainian].
12. Kryvenko K.T. Politychna ekonomiya: Navchal'nyy posibnyk [Political economy: Textbook]. Kyiv, KNEU, 2001, 508 p. [in Ukrainian].
13. Proskurin P.V. Istoriya jekonomiki i ekonomicheskikh uchenij: Ekonomicheskaja istorija industrial'noj civilizatsii. Uchebnoe posobie [History of economics and economic thought: The economic history of industrial civilization. Tutorial]. Kirovograd, Poligraf-Tercija, 2007, 383 p. [in Russian].
14. Stolyarchuk Ya.M. Hlobal'ni asymetriji ekonomichnoho rozvytku [Global asymmetry of economic development]. Kyiv, KNEU, 2009, 304 p. [in Ukrainian].
15. Filipenko A.S. Hlobalizatsiya form ekonomichnoho rozvytku: istoriya i suchasnist' [Globalization forms of economic development: history and modernity]. 2007 [in Ukrainian].
16. Vidjapin V.I., Dobrynin A.I., Zhuravleva G.P., Tarasovich L.S. Ekonomicheskaja teorija: Uchebnik [Economic theory: Textbook]. Moscow, INFRA-M, 2007, 672 p. [in Russian].